

Шаповал Ю. І. *Петро Шелест. — Харків : Фоліо, 2013. — 127 с. — (Знамениті українці)*

Українська історія багата на діячів, чиєму спадкові важко дати однозначну оцінку. Для епохи суспільства величезного експерименту під назвою "побудова комунізму" це радше правило, ніж виняток. Оцінити життя людей радянської епохи без уважного аналізу та прискіпливого погляду годі й сподіватися. Тож новій книзі відомого

українського історика Юрія Шаповала не загрожує дефіцит читацької уваги. Тим більше, що її головний герой — Петро Шелест. Без постаті цього кремезного "українського Хрущова" годі увияти політичне життя доби "відлиги" та "застою".

УРСР після 1953 року — досить занедбаний вітчизняними істориками період. Про це мимоволі зізнається й сам Юрій Іванович, наводячи "парадокси Шелеста". Вони дійсно непрості. Сучасну людину здивують його одночасні ініціативи: спорудження пам'ятника Сталіну та засудження Голодомору 1932—1933 рр., активна участь у придушенні "Празької весни" та захист ряду дисидентів від переслідувань, підтримка єдиного Радянського Союзу та вимога більших прав для власної республіки, сприяння конкретним проектам з розвитку національної пам'яті тощо. Для нас це парадокси і свідчення того, що ми не до кінця розуміємо життя українського суспільства повоєнної доби. Очевидно, що ключ до розгадки цих суперечностей лежить у біографії Петра Юхимовича, і саме його шукає Ю. Шаповал, мандруючи разом зі своїм героєм його звивистими життєвими стежками.

Розповідь бере початок у харківському селищі Андріївка, де минули дитячі роки майбутнього українського керівника. Надалі автор послідовно розкриває основні віхи зростання Петра Юхимовича: наймитівання, комсомол, навчання в радпартшколі та інститутах. Читачу відкривається доля юнака, досить типового для цілого покоління. Побачивши світ напередодні Першої світової війни, він з однолітками виявився захопленим виром суспільних трансформацій, розпочатих більшовиками. Прості та зрозумілі, на перший погляд, гасла нової влади вели селянських дітей до комсомолу та партійного активу, формуючи нові цінності. Зрікаючись віри в Бога, зверхньо поглядаючи на колишнє селянське життя і сліпо вірячи в ідеї комунізму, вони ставали будівельним матеріалом нового "сталінського" світу.

Проте випадок Шелеста — не зовсім типовий. Книга чітко показує, що вже в юнацькі роки він був здатен в окремих випадках "пливти проти течії": потайки зламати батьківську хату й за місяць побудувати нову; розкопати з братом могилу, щоб віддати останню шану покійному батьку, до якого спізнилися на похорони. А неодноразово відмовлятися від "теплых" місць у партійно-радянському апараті на користь "заводської труби" могла лише людину з неабиякою силою волі.

Окремий розділ Ю. Шаповал присвятив аналізу особистих якостей П. Шелеста. Цілком виправдано аналіз людських та політичних особливостей Петра Юхимовича проводиться паралельно із зображенням його головного антагоніста в ук-

Останній парадокс Петра Шелеста

раїнській верхівці — Володимира Щербицького. Традиційно історики звертають увагу на їхні відмінності. Вони помітні: прямий і досить простий Шелест контрастує зі стриманим і гнучким перед керівництвом Щербицьким. Але "українські прокуратори" мали й спільні риси. Зокрема, критично оцінювали діяльність Микити Хрущова й взяли участь у змові 1964 року, хоча й були обидва його висуванцями. Чому так? Не можна забувати, що обидва вони належали до вищого ешелону номенклатурних працівників. Їхні інтереси були гостро зачеплені реформами "відлиги", спрямованими на оновлення керівного складу апарату та децентралізацію управління. Після 1957 р., коли регіональні керівники допомогли Микиті Хрущову подолати заколот "антипартійної групи" Кагановича, Малєнкова, Молотова, це сприймалося як зрада та самодурство, посягання на основи системи влади. Тож соціальна солідарність пересилила особисті зв'язки з М. Хрущовим.

Червоною лінією крізь усю книгу проходить питання національної ідентичності головного героя. Воно дуже важливе для розуміння його постаті й діяльності. Ю. Шаповал зважено підходить до оцінки "українськості" Шелеста. Справді, з одного боку маємо приклади уважного ставлення до української мови, спроби розвитку вітчизняної культури, рішучого відстоювання інтересів республіки. З іншого боку, важко розрізнити, що з вказаного є виявом переконань Петра Юхимовича, а що — своєрідною номенклатурною опікою над власною вотчиною. Записники з особистого фонду в Російському державному архіві соціально-політичної історії, спогади самого головного героя та його оточення малюють досить суперечливу картину. Тож не можна не погодитися з тезою книги, що національна ідентичність і політична практика П. Шелеста цілком підпадає під визначення так званої "подвійної лояльності". Він був "радянським українцем" — не більше і не менше. Наприкінці книги автор доводить це словами самого героя. "Я не знаю, — говорив Петро Юхимович 1 грудня 1991 року під час референдуму про незалежність України, — мені радіти, що моя країна стала незалежною, або засмучуватися, тому що загинула інша моя країна, якій я служив усе життя?".

Вказане свідчить, що навряд чи можна вважати виправданими звинувачення в "націоналізмі", що стали формальною причиною усунення П. Шелеста від влади. Осмисленню обставин і рушійних сил цього процесу присвячено розділ "Склад злочину". Щодо окремих положень автора, викладених у ньому, хотілося б подискутувати.

За баченням Ю. Шаповала, головною причиною зняття П. Шелеста стали суперечності між ним та Кремлем у ряді питань економічного та культурного життя республіки. Побіжно згадується про дніпропетровський клан номенклатури, яким опікувався Леонід Брежнєв і до якого належав Володимир Щербицький.

У читача може скластися враження, що прихід Петра Шелеста на політичний Олімп Радянського Союзу та пізніше усунення мало особистий характер. А вагомі фактори, які не можна скидати з терезів, залишаються малопомітними. Між тим, характерною рисою номенклатурного середовища, у якому відбувався політичний процес СРСР, була тенденція до формування неформальних об'єднань та кланів. Їхню небезпеку для себе прекрасно розумів Сталін, прямо вказавши ще на сумнозвісному лютнево-березневному пленумі ЦК ВКП(б) 1937 р. У 1945—1953 рр. цілий ряд регіональних груп ("ленінградська", "естонська", "мінгрельська", "курська", "рязанська", "карельська" тощо) за ініціативою диктатора були розгромлені. "Відлига" стала часом відновлення неформальних структур серед номенклатури. Напере-

додні усунення М. Хрущова серед вищого керівництва СРСР існували цілком оформлені групи дніпропетровців на чолі з Леонідом Брежнєвим та "комсомольців-шелепінців" на чолі з Олександром Шелепіним.

Петро Шелест не належав ані до перших, ані до других. Його кар'єрне зростання відбувалося в тісному зв'язку з посиленням ролі інших вихідців з Харкова в політичному житті СРСР. До таких належали секретарі й завідувачі відділами ЦК КПРС Микола Підгорний, Віктор Чураєв, Віталій Тітов, міністр важкого машинобудування СРСР Костянтин Петухов, голова Українського раднаргоспу Микола Соболь тощо. Тісні контакти вони підтримували з грузинськими комуністами на чолі з Василем Мжаванадзе. За своїм впливом та кількістю контрольованих посад "харків'яни" переважали. Особливо з огляду на контроль над найбільшою республіканською парторганізацією — українською. П. Шелест однозначно писав у мемуарах, що в 1964 р. не Л. Брежнєв, а його опікун М. Підгорний мав більше шансів стати першим секретарем ЦК КПРС. Це цілком відповідало дійсності. Але їхнім прорахунком була недооцінка здібностей своїх опонентів. Залишити настільки небезпечних конкурентів при посадах Брежнєв та його команда не могли собі дозволити. І норовливість П. Шелеста була радше приводом, аніж причиною.

Як побажання, хотілося б побачити книгу в більш академічному форматі, з детальними посиланнями. Ясна річ, що публіцистичний характер серії наклав серйозні обме-

ження на можливість розміщення приміток та довідкового апарату. Гадаємо, українська наукова спільнота чекатиме на нього з великим інтересом.

Окремо варто підкреслити стиль викладу матеріалу в книзі. Праці Ю. Шаповала легко впізнати за вмінням майстерно вплітати цитати з джерел в контекст розповіді, охоплювати сутність історичних явищ влучними фразами з минулого. У рецензованій монографії читач зможе побачити це повною мірою.

Загалом, можемо констатувати, що нова праця обов'язково стане в нагоді усім, хто цікавиться історією радянської України 1950—1970-х років. Її автор, Юрій Іванович Шаповал, зумів відтворити цілісну критичну картину життєвого шляху колишнього керівника УРСР. Йому вдалося розв'язати останній парадокс Петра Шелеста: те, що понад півстоліття одна з найвпливовіших і цікавих політичних фігур новітньої історії України не мала наукової біографії.

Федір Турченко,

доктор історичних наук, завідувач кафедри новітньої історії Запорізького національного університету

Олексій Штейнле,

кандидат історичних наук, викладач кафедри новітньої історії Запорізького національного університету

Надійшла до редакції 21 травня 2014 року